

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Linguistica 12 (2017)

ISSN 2083-1765

DOI 10.24917/20831765.12.32

Jadwiga Wronicz

Krynica-Zdrój

Leksykalne wyznaczniki tożsamości małopolskiej

Słowa kluczowe: dialekt małopolski, słownictwo, tożsamość

Key words: Lesser Poland dialect, lexis, identity

„Jestem Małopolaninem, wychodzę na pole”, przeczytałam na ulotce z rozkładem jazdy Kolei Małopolskich. Ten napis uświadomił mi, że językowe poczucie tożsamości regionalnej kształtuje się nie tyle na podstawie różnic w sposobie wymawiania poszczególnych głosek czy konstrukcji gramatycznych, co w użyciu swojsko brzmiących wyrazów i zwrotów. Autorzy cytowanej ulotki prawdopodobnie nie uświadamiali sobie, że wyrażenie *na pole* ‘na zewnątrz budynku’ jest używane nie tylko przez Małopolan, ale także przez Ślązaków. Nie zmienia to jednak faktu, że przytoczone wyrażenie jest powszechnie akceptowane przez mieszkańców Małopolski południowej jako przeciwstawne do oficjalnego *na dwór*.

Zagadnienie tożsamości regionalnej od wielu lat jest przedmiotem zainteresowania nie tylko naukowców (Skorowski 1998/1999; Bokszański 2008: 21–63; Dołowy-Rybińska 2011), lecz także polityków i publicystów. Ponieważ język jest podstawowym wyznacznikiem tożsamości, często dyskutowanym problemem jest status odmiany języka używanej w danym regionie. W Polsce dyskusja ta dotyczy głównie Kaszub i Śląska (Zaręba 1988; Popowska-Taborska 1988; Furdal 2002; Mańczak 2002; Olbracht-Prondzyński 2007; Tambor 2008; Skudrzyk, Urban 2010). Wśród działaczy regionalnych pojawia się tendencja do „podniesienia” odmiany, uznawanej dotąd za dialekt, do rangi języka regionalnego i akcentowania odrębności tej odmiany w stosunku do języka oficjalnego. Ta tendencja doprowadziła w roku 2005 do oficjalnego uznania kaszubszczyzny za język regionalny z szerokimi uprawnieniami dla tej odmiany, m.in. z prawem do nauczania w tym języku, co zresztą nie w pełni jest akceptowane przez samych Kaszubów (Dołowy-Rybińska 2011: 448). W ostatnich latach pojawiła się teza, że również mowę mieszkańców Górnego Śląska można uznać za język regionalny. Przeciwnicy tak pojętej emancypacji języka powołują się na wyniki badań dialektologicznych dotyczących Śląska

i akcentują integralność kultury polskiej także na płaszczyźnie językowej. Sądzę, że dyskusja między separatystami a zwolennikami integralizmu językowego (Tambor 2012; Wyderka 2012; Wronicz 2013; Cząstka-Szymon 2014) przyczyniła się do wzmożonego zainteresowania specyfiką językową poszczególnych regionów także poza Kaszubami i Śląskiem. Zainteresowanie to skupia się zwłaszcza na leksyce. Świadczą o tym liczne słowniki gwarowe powstałe i powstające w ostatnich latach (Karaś 2011; Rembiszewska 2016). Rejestrują one wyrazy odrębne w stosunku do języka ogólnopolskiego, a więc, w przekonaniu autorów, charakterystyczne dla danego regionu. Wiele z nich jednak występuje także na terenach sąsiednich, a nawet dalszych, o czym już wzmiankowane słowniki na ogół nie informują. Sądzę, że o specyfice języka danego regionu w znacznym stopniu decydują wyrazy nie spotykane poza danym obszarem i dlatego warto przyjrzeć się im bliżej.

W Instytucie Języka Polskiego PAN w Krakowie został opracowany *Słownik gwar małopolskich* (Wronicz 2016, 2017)¹, w którym uwzględniono wyrazy mające w Małopolsce względnie bogatą dokumentację, a poza nią nie występujące lub pojawiające się sporadycznie oraz takie, które występują także poza Małopolską. Pierwsze z nich można uznać za leksykalne wyznaczniki tożsamości małopolskiej i one stanowią przedmiot mojego zainteresowania. Przytoczone przykłady użycia pochodzą głównie z południa, ponieważ w kartotece *Słownika gwar polskich* ta część Małopolski jest najlepiej udokumentowana. Wybrałam do analizy rzeczowniki, przymiotniki i czasowniki odnoszące się do człowieka i jego relacji z innymi ludźmi, pominęłam natomiast słownictwo dotyczące pracy na roli, pasterstwa, hodowli itp.

Wśród rzeczowników określających płeć na uwagę zasługują charakterystyczne dla Małopolski południowej *chodak* i *dziopa*, *dziopka*:

chodak ‘chłopiec’: *Miał [...] trzech synów. Chodaki rosły jak na drożdżach* Iwkowa brzes-mp;²

dziopa, dziopka 1. ‘dziewczyna, niekiedy także córka’: *U nos trzy dziopy w chołpie* Stróżna gor.

Nazwy stopni pokrewieństwa są na ogół wspólne z innymi regionami; wyjątek stanowią wyrazy dotyczące wnuków i prawnuków:

wnęczek, wnęk ‘wnuk’: *Starsi zaś mówią: wnęk, wnęczek i wnęczka* Dynów brzoż; Mp pd.

wnęczka ‘wnuczka’: *Już mom wielgij wnynczki* Lubatowa kroś; Mp pd.

praskurzęta ‘praprawnuki’: *Wnucek, prawnucek, praskurzok, praskurzeta sie nazywajo* Świątniki sand; Mp pn.

Na uwagę zasługują niespotykane w innych regionach określenia dotyczące chrześniaków i rodziców chrzestnych:

krzesnomatka 1. ‘matka chrzestna’: *Já ni mám juz ani krzesno“ojca, ani krzesnomatki, “oboje pomarly* Samocice dąb-tar; Mp pd.

¹ Słownik został opracowany na podstawie kartoteki *Słownika gwar polskich* Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie.

² Wszystkie przykłady podaję za *Słownikiem gwar małopolskich*. W artykule pomijam lokalizację źródeł cytatów.

- krzesnoociec 1.** 'ojciec chrzestny': *Krzesno^uociec i krzesnomatka niesą prezent krześnikowi albo krześnicy* Poręby Majdańskie kolb; Mp pd.
- krześnik** 'syn chrzestny; chrześniak': *Piyrsy mój krześnik sie záni* ok Nowego Sącza; Mp. Największą grupę stanowią określenia odnoszące się do charakteru człowieka, jego stanu zdrowia, wyglądu oraz relacji z innymi ludźmi. Są to rzeczowniki:
- baciar** 'o młodym człowieku: awanturnik, pijak, włóczęga, leń': *Já jakem był chłopákkiem, tom był strasny baciar, całemy-m nocamy przełaziuł i wszystko, com zarobiuł, tom przepieuł* Samocice dąb-tar; Mp pd.
- bajak** 'człowiek opowiadający zmyślane, nieprawdopodobne historie': *Idze, idze bajoku, godosz, az sie kurzy za tobom* Bronowice-Kraków; Mp pd.
- bajczarz** 'plotkarz': *Bajcárz – tu wysłuchá i polecí, naplecie* Dąbrowa Poduchowna iłż; Mp.
- bajdak, bej dak** pogard 'człowiek mało inteligentny, nierozgarnięty, głupi': *Bejdok – czasesem kós jest taki, tak idzie, ani nie umie chodzić, ani nie umie mówić* Niepołomice boch Mp pd.
- bączek** 'nieślubne dziecko': *Oj, nie płac, dziewczyno, nie załamuj rącek, choć ja cię odjadę, ostanie ci bączek* [pśn] Rybna krak; Mp pd.
- bezera** 'przewz: o kimś brzydkim, dziwacznym': *Mamo! A wyżeń zaś tę bezere w kosiuli, bo się bojem* Ząb n-tar Mp.
- bitnik** 'człowiek skłonny do bójek': *Z tego Franka to bitnik, jak "ón na zabawie, to bez bitki sie nie "obydzie* Sękowa gor; Mp.
- borciuch** 'o człowieku, zwłaszcza dziecku, brudnym': *Jakie borciuchy zešta "oba* (do małych chłopców) Janków brzez; Mp pn-zach.
- ceper** 'człowiek pochodzący z nizin, zwłaszcza z miasta': *Kochanecko moja, cemu sie mnie wstydzis, cemu mnie nie kochos, ceprów rada widzis* [pśn] Zakopane; Mp pd.
- ciarach** pej, pogard 1. 'o człowieku z innej grupy społecznej, zwykle o mieszczańinie': *Te ciarachy to nic nie robiá, tylko sie ubierá i chodzá* Samocice dąb-tar; Mp.
- cycoń** 'dziecko nadmiernie przywiązane do matki; maminsynek': Mp.
- despetnik** 'męczyzna złośliwy, dokuczliwy, także psotny chłopiec': *Ón je despetnik, bo despetuje, wode wyleje na izbe, abo co* Poręby Majdańskie kolb; Mp.
- gracmaga, gracmaga** 'niedołęga': *Znów sie przewróciył ten gracmaga* Przędzel niż; Mp.
- hander** 'chuligan, łobuz, nicpoń': *Händer z niego chłopok – zbajowaty* Limanowskie; Mp.
- handrus** 'chuligan, łobuz, nicpoń': *Handrus taki, drze sie na drodze, handrusowaty taki* Dąbrowa Poduchowna iłż; Mp.
- labieda** 'człowiek stale narzekający': *Lobyda – skucy wciqz i skucy* Limanowskie; Mp pd.
- leja** 'plotkarz, gaduła': *"Ónymu nic nie worto powiedzieć, to tako leja z niego, "ón wszystko wypaplo* Sękowa gor; Mp pd-wsch.
- murga** 'człowiek małomówny, mrukliwy, gburowaty': *Słowa z niego niy wykopiysz, tako murga* Lubatowa kroś; Mp pd.
- naremnik** 'człowiek porywczy, gwałtowny': *Z nym ni ma co zacynać, to norymnik, moze z cłowieka kalike zrobić, abo i zabić, jak sie wścieknie* Sękowa gor; Mp pd.
- niepilak** 'człowiek nieznamy, niekrewny, obcy': *Tyn niepilok i jego gorzy lubi jak mnie* Hyżne rzesz; Mp pd.
- plucha** 'osoba nieporządna, niechlujna, brudna': *Takó ta góspódyńi plucha! Niedbało, niezaradno! Takie mo w domu paskudztwó!* Blizne brzez; Mp.

- skowera** 'o chudym człowieku': *Z mojego dziywociska to tako skowyr* Limanowskie; Mp pd.
- sprzeka** 'człowiek kłótlivy, swarliwy, przekorny': *Sprzeka taká co dokucá* Dąbrowa Poduchowna iż; Mp pn.
- syc** 'człowiek nienasycony, skąpiec': *To syc! Nawet bidnemu nie dá, a na piniádzach to wnet będzie lezáł* Samocice dąb-tar; Mp pd-wsch.
- ściwiara** 'swawolnik, rozpustnik, łotr, gałgan, też wyzwiszko': *Ściwiara młynarczyk já pod-seđł i mo s nim haśnika* [chłopca] ok Żywca; Mp pd.
- wańtuch, wantuch** 'przezwiszko człowieka grubego, też leniwego': *Jak chto był obzarty, a nie chciół robić, to go nazywali wańtuch* Gościeradów tarnob; Mp pn.
- wereda** 'człowiek nieżyczliwy, złośliwy': *Wereda nie chłop, spokoju wóm nie dá, do kójca wichrzyć nie przestanie* ok Nowego Sącza; Mp pd.
- wiaruśnica** 'kobieta żyjąca z mężczyzną bez ślubu kościelnego': *Jegomość krzikali, ze ludzie ni majom w zacności boskik przikozoń, bo ponieftory jes wiaruśnik, a juz nobar-zěj sie siepoł na wiaruśnice* Zakopane; Mp.
- wiaruśnik** 'mężczyzna żyjący z kobietą bez ślubu kościelnego': *Wiaruśniki – kto bez ślubu żyje* Wąworków opat; Mp.
- wypuklak** 'człowiek lub zwierzę chorujące na przepuklinę': Mp.
- Ciekawe są również określenia przymiotnikowe, odnoszące się do ludzi (czasem też do zwierząt):
- despetny** 'przekorny, złośliwy, psotny': *Despetny coviek nie przedzie, zeby cegój nie dogryż* Chotel Czerwony piń; Mp.
- domolny** 'natarczywy, natrętny': *Domolny taki ten Jaś* Dąbrowa Poduchowna iż; Mp.
- dychawiczny** 'słaby, kaszłący': *Dychawiczne dziecko to jes takie, co stałe kaśle, je słabowite* Poręby Majdańskie kolb; Mp.
- kuraśny** 'rezolutny, zgrabny, ochoczy': *Ten chłopák, co dzisia u nás był, to jes taki fajny, kuraśny, wesoly* Samocice dąb-tar; Mp pd.
- ladacy** 'zły, marny, lichy, nie taki, jaki powinien być': Mp pd-wsch.
- łaczny** 'głodny, nienasycony': Mp pd.
- łogawy** 'ociężały, niezgrabny, kulawy': *Tako łogawo się zrobiła po ty chorobie, ze nic nie robi* ok. Kielc; Mp.
- nielusy** 'niezdarny, nieruchawy, ociężały': Mp.
- niepili** 'obcy': *O niepilik babak myślołek* Mucharz wad; Mp pd.
- nieprzebyty** 'nie dający się przekonać, uparty': *Nawet gó niy próbuj przekonać, taki niyprzebyty, zawdy przy swojym zóstaniy* Lubatowa kroś; Mp pd.
- niespory** 'niewykazujący ochoty do czegoś, powolny': *Nawet nie jes leń, ale strażnie do roboty niespory* Samocice dąb-tar; Mp.
- niezbyty** 'natarczywy, natrętny, naprzykrzający się': *Co to za niezbyty cłowiek, będzie stála, ślecała nade mná, jaz i co dóm, to dopiro pódzie* Samocice dąb-tar; Mp.
- niezdały** 'nienadający się do czegoś, nieprzydatny, nieodpowiedni': *To dziwczycza nizdała dó szkoły* Łopiennik Górny kras; Mp.
- obgrubni, obgrubny** 'gruby, tęgi': *Óna juz taká obgrubná do ślubu sła* Radkowice iż; Mp.
- obstarni, obstarny** 'dość stary, starawy': Mp.

paśny 'o człowieku: gruby, otyły': *Cłowiek gruby, paśny, tyły, bardzo zapasióny. Jak przydzie słońce, to umiYRO* Niegowa zaw; Mp.

pogadany 'rozmowny': *Jego ludzie to lubieli, taki niehónorowy buł, pogodany, do kazdego sie ozwoł* Rzepiennik Strzyżewski gor; Mp pd.

popaniaty 'ubierający się według mody miejskiej, zachowujący się jak ktoś należący do wyższej sfery': *Ta jyj siostra robi w mieście i juz troche tako popaniato* Rzepiennik Strzyżewski gor; Mp pd.

przekłaśny 'grymaśny, wybredny': *Ón jes bardzo przekłaśny, nigdy mu ni mozno dogodzić* Samocice dąb-tar; Mp pd.

setny 'duży': *Ale to juz doś setny chłopok* Sękowa gor; Mp.

siarowy 'wielki, silny, mocny': *Siarowá baba* Kaszów krak; *Siarowy chłop* Targanica wad; Mp pd-zach.

skarpony, skartny 'mało jedzący, wybredny w jedzeniu': *Cosi mi sie dziecko zrobiło bar-z skartne, nic nie kce jeś* Sękowa gor; Mp pd.

ucieszny 'uradowany, ucieszony': *Maniuś taki ucieszny polotoł po hali i wszystkim babóm poopowiadał, że bedo podwyżki* Blizne brzoz; Mp.

wygwarny 'elokwentny i elegancki': *To je chłop wygwárny, to wám ta selicó naopowiadá* Jabłonka n-tar [Orawa]; Mp pd.

zgarny 'wybredny, niechętnie jedzący (o człowieku i zwierzęciu)': *Młodszy chłopok je rzyśki, bo zdrowy i podji se, a tan starszy je zgarny, nie bedzie jod bodej co, tak mu nie smakuje* Poręby Majdańskie kolb; Mp.

zmolny 'uprzykrzony': *Kakie zmolne to dzieccysko* Mszana Górna lim; Mp.

zuchowaty 'odważny': *Nieduzo, ale zuchowato* Ostrowce bus; Mp.

zukwały 'arogancki, niegrzeczny': *Bar-z zukwałe to dziecko* Hyżne rzesz; Mp.

Dużą grupę stanowią czasowniki odnoszące się do człowieka:

bajczyć 'opowiadać rzeczy niesprawdzone lub nieprawdziwe; plotkować': *Stare baby, jak sie zejdom, to ino bojcom* Rzepiennik Strzyżewski gor; Mp pd.

bakę szklic (świecić) 'pochlebstwami starać się zyskać czyjeś względy': *Bo są takie dzieci [...], co ojcom bedą zeświácać, šklic, świecić bakę, na kozdym stápieniu im sie przychlébiać [...], pókil im ojcowie majątku nie zapisá* ok Targowiska boch; Mp pd-zach.

baży się (komuś) '(ktoś) ma na coś ochotę': *Ale mi sie bazy napić mlyka* Zaryte-Rabka n-tar; *Moze ci sie marcepanów bazy?* Kaszów krak; Mp pd.

biedzić 'narzekać, biadolić': *Siadła i bidzi, ze juz przykro słuchać* Samocice dąb-tar; Mp.

bożkać 'całować': *Bożkały ludzie downo chlyb, jak spod na zymie* Brzozów; Mp pd.

buchnąć 'ukraść': *Ónygó sie trza wystrzygać, bo tak lubi co buchnąć* Samocice dąb-tar; Mp.

chleptać 'o zwierzętach: pić, zwłaszcza głośno, łapczywie, także pogard. o ludziach': Mp.

chwierutać (się), kwierutać (się) 'poruszać (się) w różne strony, chwiać się': *Nie kwierutoje sie tak* Mszana Górna lim; Mp.

ciarać (się) 'brudzić (się)': *Przy młocce to sie stráśnie cłowiek ciará* Samocice dąb-tar; Mp.

ciekać 1. 'biegać tu i tam, pędzić, uciekać': *Nie ciekaj tak, bo zachorujes* Radgoszcz dąb-tar; Mp.

- ciukać** 'wypominać komuś coś dokuczliwie, wymawiać': *Do samy śmierci będzie nám to ciukać* Samocice dąb-tar; Mp.
- ciupasować** 'odstawiać kogoś przymusowo, pod strażą': Mp pd.
- ckliwić, cliwić** 'łaskotać': *Mozes mnie ckliwić ile chces, a já i tak sie nie "ośmieje* Samocice dąb-tar; Mp pd.
- cupić, cupieć** 'trwać (często beczynnie) w pozycji kucznej lub skulonej': *Co tak cupicie?* Szlembark n-tar; Mp pd.
- czubrzyć (się), cząbrzyć (się) 1.** 'ciągnąć za włosy': *Nie cąbrzije go tak, bo mu wszistkie włos-i powyruwás* Więciórka myślen; Mp. **2.** 'bić, tarmosić się': *Cómbrzóm sie "o cosi, to krzycóm* Sękowa gor; Mp.
- dać, dawać poziór** 'pilnować, śledzić, dawać baczenie': *Dejta poziór na gesi, żeby nie wysły na siánie* ['zasiane pole'] Samocice dąb-tar; Mp.
- despecić** 'psocić, dokuczać': *Bedzies my tu despecić!* Ostrowce bus; Mp.
- despetować** 'dokuczać, psocić, dokazywać': *Ten Duda tak despetuje, tak nam na złość robi* Szlembark n-tar; Mp.
- dojść 1.** 'dogonić': *Kto piersy sed i drugi sed pąźni, ale sie pośpiesył i dosed go* Mszana Górna lim; Mp. **2.** 'umrzeć, zdechnąć': Mp.
- dowodzić** 'często o dzieciach: zachowywać się niegrzecznie, rozrabiać': *Dziecka "okropnie wcora dowodziły* Sporysz żyw; *Nas bąk "od rana dowodzi ok* Gorlic; Mp pd.
- dożreć I.** 'dostrzec, ujrzeć, zobaczyć': *Potym poziyrá sie po kościele i dożrál tego i chybáj na kázatelnice ku niymu* Rabcza [Orawa Sł]; Mp pd.
- dudrać (się)** 'robić coś długo, z mozołem, często nieumiejętnie, niezdarnie': *"Óna bez cały dziyń jano dudrá ji dudrá, i nic* Przędzel niż; *Dudro sie z tym szyciym już drugi tydziyń* Brzozów; Mp.
- duldać** 'pić chciwie, łapczywie, z głośnym przełykaniem płynu': *Nie duldojze ty wody, bo sie rozchorujes* Książnice Wielkie piń; Mp.
- durkać** 'tłuc, uderzać, stukać, trącać': *Idź, "otwórz, chtosi durko* Kombornia kroś; Mp pd.
- dziamdziać** 'jeść powoli, bez apetytu, zwykle mlaskając': *Cegóz tak dziamdzies?* Książnice Wielkie piń; Mp.
- głytać** 'pić, głośno przełykając': *Pij jak cłowiek, nie głytoj!* Samocice dąb-tar; *Musisz tak głytać, jak pijesz?* Brzozów; Mp pd.
- gromać** 'głośno stukać, dobijając się': *Któz to ta grómá do drzwi* Przędzel niż; Mp pn-wsch.
- huczeć** 'mówić głośno lub długo i niepotrzebnie': *Nie hucce my tak wszyscy za usamy!* Samocice dąb-tar; Mp.
- jojzczeć** 'stękać, jęczeć, biadolić': *Jojcała mi przez cołkie rano i wreście se posta* Chotel Czerwony piń; Mp.
- kawęczeć, kawęczyć** 'chorować, niedomagać, skarżyć się na dolegliwości': *A juz tak drugi rok kawece, co mnie nie przestaje boleć* Samocice dąb-tar; Mp. **2.** 'ślęczeć nad czymś': *Do północka kawęceta nad książkami* Sierosławice koniec; Mp.
- kłopocić się** 'kłócić się': *Kłopoco sie stale* Hyżne rzesz; Mp pd.
- nadmóc się** 'przesilić się, podźwigać się': *Przy ty "órce tak sie nadmóg* Domaniewek łącz; Mp pn.
- nadoleć, nadolić** 'podołać, zdołać, nadążyć': *Ón jesce nie nadoly pobirac za kosiorzem* Radgoszcz dąb-tar; Mp pd.

- nawidzić** 'lubić': *Chłop jom lubi i teściowo barz nawidzi – dobrze ji tam, że jaż Lubatowa kroś; Kogo óna nawidziła? Samo siebie Mogilany krak; Mp.*
- nurać 1.** 'gmerać, szukać': *Co tam nuros i nuros w ty kómodzie, tam nic twójego ni ma! Sękowa gor; Mp pd.*
- obaczyć się** 'przyjść do siebie, oprzytomnieć, wyzdrowieć': *Ón sie jesce "obocół, a zda- wało sie, że juz z niego nic nie będzie Sękowa gor; Mp pd.*
- ober-zieć (się)** 'obejrzeć (się)': *Ón "ocy wywalił i jo sie ober-zioł Świątniki sand; Mp pn.*
- obezwać się** 'odezwać się': *Oni tam siedzo, gównno robio i do człowieka sie nawet nie "obez- wio Podleszany miel; Mp pd.*
- obrócić** 'odbyć drogę tam i z powrotem': *Wybiyróm sie dzisiaj do Rzeszowa, ale nie wiym czy obróce przed wieczorym Brzozów; Mp.*
- obstawać** 'trzymać czyjąś stronę, ujmować się za kims': *Obstawoł zawdy za niom, bo mu "obiady gotowała Bóbrka kroś; Mp.*
- obzywać się** 'odzywać się, mówić': *Wraz z nami jidzie, nie óbzywá sie nic Zawada zam; Mp.*
- ocharużyć** 'umyć, oczyścić, doprowadzić do porządku': *Niczym pó młocce chałupe ócha- rużyła, tó mi dobre pore dni zyszło Lubatowa kroś; Mp.*
- ochlić (się)** 'ocierać (się)': *Ochliła sie tak, aze se rane zrobięła Chotel Czerwony piń; Mp pd.*
- ocudzić się** 'odzyskać przytomność, ocknąć się': *Chlapało sie wodom, nacyrało "octem i ocudziuł sie Stróżna gor; Mp pd.*
- oddajać** 'oddawać': *Po co bedies panu "oddajoł ołówek, pon mo drugi Poręby Majdańskie kolb; "Oddajes gołymbie, cy nie? Studzienice rad; Mp pn.*
- omatulić (się)** 'owinać (się) czymś szczelnie (zwłaszcza chustką), opatulić (się)': *Niech sie pani dobrze omatuli, bo dzisiaj dzień zimny! Skała olk; Mp pd.*
- omier-znać** 'znudzić się, sprzykrzyć się, zbrzydnać': *Omier-znoł mi miód Hyżne rzesz; Mp.*
- orobić się** 'włożyć w pracę dużo wysiłku, napracować się': *Całe lato sie "orobiył, a nic mu za to nie zapłacyli Zaryte-Rabka n-tar; Mp pd.*
- ośmiać się** 'roześmiać się, uśmiechnąć się': *Co chto idzie, to sie "ośmieje Hyżne rzesz; Mp.*
- plekać** 'karmić dziecko piersią': *Matka go plekała jaz do siedmi roków Czarny Dunajec n-tar; Mp pd.*
- pociec, pocieknąć** 'pobiec': *"O, Jan juz došli, pociekli predko Świątniki sand; Mp pn.*
- podlizować się** 'chcieć się komuś przypodobać, schlebiać': *Cheba będzie cosik chciała "od nich, bo sie tak podlyzuje Sierosławice konec; Mp.*
- podoleć** 'podołać, potrafić': *Matka podoleła gazdowaniu mało ze jak ociec nieboscyk Zakopane; Mp pd.*
- podrazić** 'włożyć, podłożyć': *Podrazięłam kawołek papieru pod nogi, bo sie kołysoł na wszystkie strony Sierosławice konec; Mp.*
- podrygować** 'podskakiwać, podrygiwać (np. w tańcu)': *Par się, jak podryguje ta wyzgie- licha ok Żywca; Mp.*
- podważować** 'podważać': *Buk bęł korzeńisty, to my wzięni folge, podwazowali, no i sie wykopyrtnon ok Zakopanego; Mp pd-zach.*
- podyrdać** 'pójść szybko; pobiec': *Babka wsadziła do kosyka kure i podyrdała skoro świt na jarmak do Gorlic ok Gorlic; Mp pd.*

pod-zwolić 'pozwolić': *Pyta, chto mi pod-zwoliel jechać Wilków kiel; Mp.*

pod-żyć 'doświadczyć trudności życia, wycierpieć': *Moja córka to ze swojém chłopém pod-żyła, stale jóm práł Żarnowiec kroś; Mp pd.*

pogościć 'podjąć kogoś poczęstunkiem; ugościć': *Buła u nos ciotka z Cisio, pogościułam jóm, cym tam miała Rzeziennik Strzyżewski gor; Mp pd i wsch.*

pokiełznąć się 'poślizgnąć się': *Pokiełznon sie, upod na ziém, ale sie pilno pozgrotoł Zakopane; Mp pd-zach.*

poraić 'poradzić, doradzić': *Poraiłam mu, zeby se "odmienil jojek pod kure Poręby Majdańskie kolb; Mp pd.*

poturać 'gnębić, lekceważyć': *Zapisoł jym wszystko pole, to teraz niym poturajóm, takie to teraz dzieci! Książnice Wielkie piń; Mp.*

poturać się 'poniewierać się, włóczyć się': *Poturát sie po świecie Żarnowiec kroś; Mp pd.*

pozierać 'patrzeć, spoglądać': *Ej, nie pozyráj na mnie cornymi "ocyma, ej, bo já nie lo ciebie wyrosła dziewczyna [pśń] Zaryte-Rabka n-tar; Mp pd.*

przebzdziagać się 'chodzić ustawicznie po mieszkaniu': *Mp pd.*

przufukać 'roztrwonić, przepuścić': *Jigo dziadek przufukoł cały majątek, przepił i przehuloł Radgoszcz dąb-tar; Mp.*

przekieltować 'wydać pieniądze, zwłaszcza na wódkę': *Mp pd.*

przekopyrtnąć się 'przewrócić się, przekoziołkować': *Przekopyrtnół sie jaki długi Żarnowiec kroś; Mp pd.*

przer-zieć (się) 'przejrzeć (się), obejrzeć (się)': *Przer-zij sie, jakiś brudny Jasionna rad; Mp pn.*

przytarasić 'przydeptać, przygnięść': *Przytarasiła mi noge Mszana Górna lim; Mp pd.*

przyzierać 'doglądać, pilnować': *Bok musioł [bo musiałem] kónia prziziérać, cóby mi gdzieś nie posed Orawka n-tar [Orawa]; Mp pd.*

rad widzieć 'lubić': *Rada cie widze Ząb n-tar; Staska spod lasa rada widzém, bo jes śpaso-bliwy i przigwarny ok Zakopanego; Mp pd.*

siepać 'szarpać, targać': *Nie siep krowy, prowadz já pómału Samocice dąb-tar; Mp.*

siepać się 1. 'szamotać się, bić się': *Siepio sie te chłopacyska, az strach Dąbrowa Poduchowna iłż; Mp. 2.* 'reagować oburzeniem na czyjeś słowa lub zachowanie, odgrażać się': *Nie siep ze sie, bo ani sie ciebie nie boje, ani ci z tego nic nie przydzie Lichwin tarn; Mp pd. 3.* 'wysilać się, chcieć się popisać czymś; sadić się': *Siepie sie na drogo krowe, a ni mo groszy Hyżne rzesz; Mp.*

skalić (się) 'zabrudzić (się), pobrudzić (się)': *Aleś se dziesi skalół portki! Sękowa gor; Czegoś sie tak skaliół jak nieboskie stworzénie! Żarnowiec kroś; Mp pd.*

skapieć 'zmarnieć, zbiednieć; zmarnować się': *To juz pewnie przydzie cłowiekowi w ty biydzie tak skapieć Sękowa gor; Mp.*

sklamrzyć 'zrzędzić, marudzić, narzekać, biadać': *Całymy dniami tylko sklamrzy i sklamrzy Bóbrka kroś; Mp pd.*

skuczeć 'o człowieku: płakać, jęczeć, narzekać': *Skucy, ze biyda Mszana Górna lim; Mp pd.*

spiestrać (się) 'podołać, poradzić sobie z czymś, uporać się': *Tylo chcecie za to pole, ze nie spiestrąm Przewrotne rzesz; Tyleś mi tu gorków nazdawala do tego mycio, że sie nie spiestróm Brzozów; Mp pd.*

spor-zieć 'spojrzeć': *Ani zem nie spor-ziała tam Radkowiec iłż; Mp pn.*

- sprógować** 'spróbować': *Dej mi sprógować tego jabka* Sękowa gor; Mp pd.
- starasić** 'zdeptać, stratować, zgnieść': *Tak krowami starasiły tyn kónic, ze ji syc nie bedzie co* Sękowa gor; Mp pd.
- stryżnić** 'zmarnować, roztrwonić': *Tak stryżniły tóm całóm chudobe* Sękowa gor; Mp pd.
- szlakować** 'śledzić, tropić': *Jak popędzi krowe na łocke, to ślakuje zaroz, cy kto tam nie pas* Sierakowice konec; Mp.
- traktować, trachtować** 'gościnnie przyjmować, częstować': *Byłem wcora u brata, trachtował mnie kielbasá* Samocice dąb-tar; Mp.
- tryżnić** 'tracić, trwonić, marnować': *Nie tryżnij niepotrzebnie piniedzy* Samocice dąb-tar; Mp pd.
- tulać się** 'toczyć się, turlać się': *Tulały my się z górki, jaż nom głowy podskakiwały* Bóbrka kros; Mp.
- uciarac się** 'ubrudzić się': *Dzieś sie tak dziołcha uciarała?* Bronowice-Kraków; Mp.
- uflagać (się)** 'ubrudzić (się)': – *Dziyżeście sie tak uflogali? – A ślimy bez krzoki, a dys łot i błota tam, ze strach* Sękowa gor; Mp.
- ugrzać się** 'zgrzać się, spocić się': *Ugrzał sie, wiatery go "owił, zaziebieł sie* Dąbrowa Poduchowna iłż; Mp.
- ułabudać** 'uzbierać, zaoszczędzić': *Jak se ułabudóm pore grejcarów, to se musze kupić nowy płoszcz* Brzozów; Mp pd-wsch.
- umyśleć** 'postanowić, zaplanować': *Ten stary sobie raz umyślał: Nie! Nié bedziész ty mno kréńcić!* Łabunie zam; Mp.
- ur-zieć** 'zobaczyć, ujrzeć': *"Ur-ziała we śnie diabła* Brudzewice opocz; Mp pn.
- uszperlać** 'nagromadzić, nazbierać, zaoszczędzić': *Uspyrlała se pora grosy* Limanowski; *Uśperlać piniedzy* Wilków kiel; Mp.
- uważować** 'zwracać uwagę, uważać': *Uwazować trza na nio* Wilków kiel; Mp.
- uźreć** 'zobaczyć, ujrzeć': *Letko mi sie zrobięto na sercu, gdy go "uźrałam na drodze* Sierosławice konec; Mp pd.
- wagować się** 'uważać, mieć się na bacności': *Waguj sie, zeby cie kto nie zeses w lejsie, jak bedzies cion drzewo* Radgoszcz dąb-tar; Mp.
- wartać** 'mieć wartość': *Jo juz nic nie wartam, stary dziód* Świątniki sand; Mp.
- wołać się** 'nazywać się': *Pisom go Bahléda, ale u nos sie woło* Curuś Zakopane; *Jako sie wołocie?* ok Żywca; Mp pd.
- wsturzać się** 'wtrącać się': *Do niyk sie nie wsturzej. To jyk sprawy i sámi sie musó dogádać* ok Nowego Sącza; Mp pd.
- wsturzyć** 'wepchnąć, wsunąć': *Wsturzyła mu cukierka do keśnie* Słomka lim; *Wsturzył babe w dziure w powale* Zakopane; Mp pd.
- wydoleć, wydolić** 'wystarczyć, podołać': *Zebym jo to wydolyła* Ostrowce bus; Mp.
- wyłoić** 'zbić': *Jak weźnie dóbrego bijaka, jak go wyłoił* Strupień chłm; Mp.
- wyłygać** 'wyłudzać': *Majo wsystko spisane i jesse ido do chłopa wyłygać* Dąbrowa Poduchowna iłż; Mp.
- wymyślować** 'wymyślać': *Co wy znou wymyślujeta?* Dąbrowa Poduchowna iłż; Mp.
- wypuknąć się** 'dostać przepukliny': *Choćby sie wypuk, nie dźwignie tego kloca* ok Nowego Sącza; Mp pd-wsch.
- wyr-zieć** 'popatrzeć, wyrzeć': *Wyr-zij tam na gynsi* Studzienice rad; Mp pn.

- wyrządzać** 'dokuczać': *Strasnie mi wyrządzają* Mszana Dolna lim; Mp pd.
- wyspinać się** 'wspiąć się, wdrapać się': *Wyspinał sie na dach* Żarnowiec kroś; Mp.
- wyspindrać się** 'wspiąć się, wdrapać się': *Na sám wyrzkołek sie wyspindroł* Bronowice-Kraków; Mp pd.
- wyszuderować** 'znaleźć samemu jakiejś wyjście, rozwiązanie; wykombinować, wymyślić': *Tak se wystuderował, że pójdzie do japtekarza, opowie mu o tej chorości* Iwkowa brzes-mp; Mp pd.
- wyspekulować** 'wymyślić, dojść do wniosku': *Wyśpekulował, co porobi taki znaki, coby za nimi kozdy zaseł, kany zekce* Złatna żyw; Mp.
- wytarasić** 'zdeptać, zniszczyć': *Wytarasiły mi łąke, konicz, jęczmiiń* ok Rzeszowa; Mp pd.
- wytracić** 'stracić, zmarnować': *Jak człowiek spároblivy, to má wszystko, bo nie wytraci* Przędzel niż; Mp.
- wyznać** 'zaznać, doświadczyć, nacierpieć się': *Alek wyznała biudy* Zaryte-Rabka n-tar; Mp pd.
- wyźreć** 'wyrzeć': *Wyźreć bez "okno* ok Gorlic; Mp pd.
- zabaczować** 'zapominać': *On juz stary, już wszystko zabacuje* Szklary olk; Mp.
- zabulić** 'zapłacić (dużo)': *Za takiego konia to trza zabulić* Bóbrka kroś; Mp.
- zadudrać się** 'skupić całą uwagę na wykonywanej pracy': *Mozes ta do niego gádać, jak sie przy cám zadudrá, "o całám Bozám świecie zapómni* ok Nowego Sącza; Mp pd.
- zadziesiątać** 'uprosić, zakłąć kogoś': *Nie powi, bo go zadziesiątała, zeby nie powiedział* Samocice dąb-tar; Mp pd.
- zaganiać** 'zabiegać, starać się': *Zaganio, zaganio człowiek kazdy, by jako żyć* Limanowskie; Mp.
- zahaltować** 'zatrzymać': *Śli my w nocy, zahaltowali nos milicyjanci* Zaryte-Rabka n-tar; Mp pd.
- zahańbić się** 'zawstydzić się': *Dała chłopcu gymby, nie zahańbiła sie* [pśn] Mutne [Orawa Sł]; Mp pd.
- zasadzić się** 'zaczaić się': *Zasadził sie na niego* Jodłowa jas; Mp pd.
- zażreć** 'zajrzyć, zaglądnąć': *Zażryj czasym do krowy, czy sie nie cieli* Bóbrka kroś; Mp pd.
- zdybać 1.** 'znaleźć': *Gmyra w tych kartoflach, jakby chciał ślidzia zdybać* Korczów bił; Mp wsch. **2.** 'spotkać': *Jakbym cie bół przypadkiym nie zdyboł, tobym nawed nie wiedzioł, ześ przyjechał* Sękowa gor; Mp.
- zdziwiać** 'być niezadowolonym z czegoś, kaprysić, dokazywać, zachowywać się dziwnie, wydziwiać': *A te dzieci zdziwiająm* Sękowa gor; Mp pd.
- ziarać** 'patrzyć (niezyczliwie)': *Stale na mnie ziara, jakbym mu "ojca zabiół* Żarnowiec kroś; *Ale tyz to zioros* Mszana Górna lim; Mp pd.
- zwalić** 'uderzyć': *Zwaluł go kijem* Samocice dąb-tar; Mp.
- zwidzieć się** 'spodobać się': *Zwidzioł sie jeden drugimu, nie patrzol na nic, ino broł se do zyniacki* Międzybrodzie Bialskie żyw; Mp pd.

Jak już zaznaczyłam na wstępie, podane wyrazy są charakterystyczne dla gwar Małopolski. Analizując je, można podziwiać bogactwo i pomysłowość w tworzeniu określeń, zwłaszcza dotyczących czynności wykonywanych przez człowieka.

Przytoczone określenia można też rozpatrywać pod względem aksjologicznym; można wnioskować, które cechy człowieka są zauważane, które z nich są cenione, a które napiętnowane. Łatwo zauważyć, że częściej spotykamy wyrazy o negatywnym niż o pozytywnym zabarwieniu. Nie jest to chyba cecha szczególna dialektu małopolskiego. Można przypuszczać, że ma ona zasięg ogólniejszy; ogólnogwarowy, a może nawet ogólnoludzki.

Wykaz skrótów nazw powiatów

bił – biłgorajski
boch – bocheński
brzes-mp – brzeski
brzoz – brzozowski
bus – buski
chłm – chełmski
dąb-tar – dąbrowski
gor – gorlicki
iłż – iłżycki
jas – jasielski
kiel – kielecki
kolb – kolbuszowski
konec – konecki
krak – krakowski
kras – krasnostawski
kroś – krośnieński
lim – limanowski
łęcz – łęczycki
miel – mielecki
niż – nizański
n-tar – nowotarski
olk – olkusiński
opat – opatowski
opocz – opoczyński
piń – pińczowski
rad – radomski
rzesz – rzeszowski
sand – sandomierski
tarn – tarnowski
tarnob – tarnobrzeski
wad – wadowicki
zam – zamojski
zaw – zawierciański
żyw – żywiecki

Bibliografia

Słowniki

- Słownik gwar małopolskich*, red. J. Wronicz, t. I, A–Ó, Kraków 2016, t. II, P–Ż, Kraków 2017.
- Słownik gwar polskich*, opracowany przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie, zeszyt 1–31, (A–H), red. M. Karaś, J. Reichan, J. Okonio-wa, B. Grabka, R. Kucharzyk, Wrocław–Kraków, 1977–2017 i kartoteka.
- Mały słownik gwar polskich*, red. J. Wronicz, Kraków, 2010.

Opracowania

- Bokszański Z., 2008, *Tożsamość grup etnicznych a język w społeczeństwach wielokulturowych*, [w:] *Tożsamość a język w perspektywie slawistycznej*, red. S. Gajda, Opole, s. 21–63.
- Cząstka-Szymon B., 2013, *Opinia o Projekcie ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym, a także niektórych innych ustaw*, „LingVaria” VIII (2013)/1 (15), s. 185–198.
- Cząstka-Szymon B., 2014, *Tradycyjne podziały dialektalne a międzynarodowe przepisy obowiązujące w Europie*, „Zbornik Filozofickej fakulty Univerzity Komenskeho. Rocznik LXXVII. Filologica”, Bratislava, s. 373–387.
- Dołowy-Rybińska N., 2011, *Języki i kultury mniejszościowe w Europie: Bretończycy, Łużycczanie, Kaszubi*, Warszawa.
- Furdal A., 2002, *Dialekt czy język – problem nie tylko lingwistyczny*, „Studia Dialektologiczne” II, s. 37–42.
- Karaś H., 2011, *Polska leksykografia gwarowa*, Warszawa.
- Mańczak W., 2002, *O pochodzeniu i dialekcie Kaszubów*, Gdańsk.
- Obracht-Prondzyński C., 2007, *Kim są Kaszubi? Nowe tendencje w badaniach społecznych*, red. C. Obracht-Prondzyński, Gdańsk.
- Popowska-Taborska H., 1988, „*Język czy dialekt*” – raz jeszcze o statusie kaszubszczyzny, „*Język Polski*” LXVIII, s. 87–96.
- Rembiszewska D.K., 2016, *Słowiańskie słowniki gwarowe – tradycja i nowatorstwo*, red. D.K. Rembiszewska, Warszawa–Łomża.
- Skudrzyk A., Urban K., 2010, *Małe ojczyzny. Świadomość językowo-kulturowa społeczności lokalnych*, Katowice.
- Tambor J., 2008, *Etnolekt śląski jako język regionalny. Uzasadnienie stanowiska*, [w:] *Śląsko godka. Materiały z konferencji „Śląsko godka – jeszcze gwara czy jednak już język”*, red. J. Tambor, Katowice, s. 116–119.
- Tambor J., 2012, *Śląski język regionalny – społeczne zapotrzebowanie*, [w:] *Języki słowiańskie w ujęciu socjolingwistycznym. Prace przygotowane na XV Międzynarodowy Kongres Slawistów, Mińsk 2013*, red. H. Kurek, Kraków, s. 257–267.
- Skorowski H., 1998/1999, *Europa regionu. Regionalizm jako kategoria aksjologiczna*. Warszawa.
- Wronicz J., 2013, *Mowa Ślązaków – gwara, dialekt czy język regionalny (w związku z próbą zmiany statusu prawnego)*, „LingVaria” VIII (2013)/1 (15), s. 173–183.
- Wyderka B., 2012, *Emancypacja dialektów*, „Z Polskich Studiów Slawistycznych” Seria 12: Językoznawstwo, Warszawa, s. 203–209.
- Zaręba A., 1988, *Literackie języki regionalne w Polsce?*, „*Język Polski*” LXVIII, s. 76–86.

The determining words of the Lesser Poland identity

Abstract

The article presents the dialect vocabulary referring to the human, characteristic of the Lesser Poland dialect.